

Adriana Stancu

**ASPECTE METODICE
ALE PREDĂRII LITERATURII
ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR**

ISBN 978-606-8129-91-4

Editura Sfântul Ierarh Nicolae
2010

CUPRINS

Capitolul I PREDAREA LITERATURII LA CLASELE I-IV	2
1.1. Predarea – comunicare pedagogică.....	2
1.2. Locul și importanța literaturii române în procesul de învățământ.....	4
1.3. Importanța lecturii în instruirea/educarea elevilor.....	6
Capitolul al II-lea ANALIZA TEXTELOR LITERARE LA CICLUL PRIMAR.....	10
2.1. Analiza literară în studiul limbii și literaturii române.....	10
2.2. Lectura explicativă.....	12
2.3. Analiza textelor care conțin o narațiune.....	15
2.4. Citirea textelor cu accente lirice.....	21
2.5. Analiza textelor de proză lirică.....	29
Capitolul al III-lea PREDAREA ELEMENTELOR DE TEORIE LITERARĂ.....	31
3.1. Demersuri caracteristice lecțiilor de teorie literară.....	31
3.2. Particularități metodologice privind cunoașterea structurilor narative.....	33
3.3. Repere privind optimizarea lecțiilor de literatură română și teorie literară.....	36
Bibliografie.....	39

Capitolul I

PREDAREA LITERATURII LA CLASELE I-IV

1.1. Predarea – comunicare pedagogică

Predarea este acțiunea de comunicare pedagogică (didactică) proiectată, promovată și valorificată de profesor în diferite contexte specifice instruirii școlare, într-un cadru organizat, în mod special la nivel formal, dar și nonformal.

Conținuturile predării corespund dimensiunilor generale ale educației, prelucrate în raport de specificul fiecărei vârste, trepte și discipline școlare, cu accente predominant intelectuale necesare pentru declanșarea imediată a acțiunii de învățare, realizată de elev în clasă și în afara clasei.

Definirea conceptului de predare poate fi realizată în sens larg și în sens restrâns.

În sens larg, acțiunea de predare este extrapolată la nivelul întregii activități de instruire.

În sens restrâns, specific pedagogiei (post) moderne, predarea este definită drept o parte componentă a instruirii, care constă în dirijarea învățării elevului în vederea realizării anumitor obiective educative.

La nivelul structurii generale de funcționare a educației/instruirii, predarea reprezintă acțiunea de comunicare pedagogică proiectată și realizată de profesor conform obiectivelor învățării, fiind dezvoltată în raport de rezultatele obținute, evaluate pe diferite circuite de conexiune inversă (externă și internă).

Ca acțiune de comunicare pedagogică, predarea este concepută de profesor în cadrul unui proces creativ complex, care include următoarele secvențe:

1. elaborarea inițială a mesajului pedagogic la nivelul unui proiect de tip curricular;
2. definitivarea mesajului pedagogic la nivelul interacțiunilor necesare între latura informativă selectată și latura formativă anticipată în perspectiva dezvoltării elevilor în contextul concret al clasei de elevi;
3. realizarea mesajului pedagogic la nivelul repertoriului comun dintre profesor și elev, construit în plan cognitiv, afectiv, motivațional;
4. confirmarea mesajului pedagogic în momentul receptării și conștientizării acestuia la nivelul clasei de elevi;
5. perfecționarea mesajului pedagogic în raport de rezultatele obținute în învățare, evaluate continuu pe diferite circuite de conexiune inversă.

Elaborarea inițială a mesajului pedagogic la nivelul unui proiect de tip curricular este realizată de profesor prin operaționalizarea obiectivelor generale și specifice incluse în programele școlare.

Realizarea mesajului pedagogic solicită profesorului construirea unui repertoriu comun între el și clasa de elevi.

Predarea eficientă implică perfecționarea capacității profesorului de operaționalizare a obiectivelor, de corelare a laturii informativ-formative a mesajului, de reconstruire a mesajului comun în condiții didactice aflate în permanentă schimbare și transformare.

1.2. Locul și importanța literaturii române în procesul de învățământ

Obiectul limbii române ocupă un loc însemnat în planul de învățământ, locul și importanța lui derivă din natura, mai precis, din specificul conținutului sau/și din contribuția deosebită adusă la realizarea obiectivelor generale, instructiv-educative ale școlii noastre. Literatura, fiind o artă a cuvântului, scriitorul are la dispoziție sistemul fonetic, lexical, morfologic și sintactic al limbii în care se exprimă și în care operează un proces de selecție în funcție de realitatea pe care o prezintă, de personalitatea sa artistică și de cititorul căruia i se adresează.

Înțeles și abordat în specificul său artistic, obiectul literaturii române aduce o contribuție substanțială la educarea școlărilor. Consistența deosebită a acestei contribuții este dată de faptul că prin intermediul diferitelor modele de artă literară, obiectul limbii române sensibilizează inimile și, implicit cunoștințele elevilor.

Eficiența activităților instructiv-educative desfășurate sub îndrumarea învățătorului în ciclul primar sunt condiționate direct de câțiva factori speciali, cum sunt:

- înțelegerea corectă a specificului artistic al obiectului;
- stăpânirea metodelor și a procedeelelor specifice, validate de practica școlară;
- cunoașterea formelor de activitate adecvate unei discipline cu profil artistic, cum este literatura;
- originalitate și inventivitate în folosirea unei tehnologii didactice mereu supusă înnoirilor.

Prin literatură se înțelege, în sens larg, totalitatea operelor scrise sau orale, care îndeplinesc o funcție artistică. Se găsește scrisă sub formă de versuri sau proză.

Proza poate fi foarte scurtă, sub formă de schiță, de o întindere mai mare - povestirea, de o întindere și mai mare - nuvela și romanul.

În "Dicționarul limbii române" din 1874, autorii înțelegeau prin literatură, lectură, scriere, învățătură elementară, în sensul cel mai larg. Cuvântul "literatură" provine de la fr. "literature" și lat. "literatura", de la litera = literă, scriere.

Literatura se dezvoltă în cadrul unei serii specifice de fapte, întâmplări, funcționând după legi proprii, distincte, de alte activități ce se exprimă prin scris, prin intermediul literei, cum ar fi istoria, filozofia, știința etc. Prin literatură se mai înțelege și determinările acesteia, care relevă printre altele și o particularitate cu semnificative rezonanțe pentru studiul operelor literare în cursul anilor de școală, particularitate care constă în aceea că judecata de valoare, criteriile de apreciere nu pot fi transmise sau impuse din afară, ci ele rezidă în însăși specificitatea operei, țin de calitatea creației și alcătuiesc atmosfera, un climat specific prin intermediul căruia ele sunt identificate și prelucrate de elevul care studiază opera literară.

Detectarea criteriilor de înțelegere a conținutului corect al operei literare se împletește cu capacitatea de explicare individuală a acestora. De-a lungul anilor de școală, elevii pot dobândi capacitatea de a formula păreri proprii, de a afirma preferințe nescrise în coordonatele unui sistem de valori, în perimetrul unui ideal artistic care să fie în concordanță cu progresul social.

La sfârșitul anilor de școală, pe baza studiului literaturii, elevii vor ajunge la dobândirea capacității de a emite judecăți de valoare estetică, în general, asupra operelor de artă cu care vin în contact și în special asupra celor literare.

Concentrându-și atenția asupra caracteristicilor procesului de receptare a operelor literare și având drept scop formarea judecării de valoare, studiul literaturii se înscrie în acțiunea generală de optimizare a învățământului și în mod special, pledează pentru întregirea caracterului formativ al învățării, ajutându-l astfel pe școlar să-și lărgescă orizontul cunoașterii, să-și îmbogățească viața sufletească și experiența de viață prin angajarea în procesul cunoașterii afectivității, a sentimentului luminat de rațiune.

Din aceasta perspectivă, luând în considerare specificul și caracteristicile judecării de valoare, deosebit de important ar fi ca învățătorii, în cursul predării textelor literare de diferite genuri și specii literare, să dispună de o evaluare sumativă în timpul predării literaturii române, să se poată informa asupra modului în care elevii trec de la aprecierea emisă de învățător la aceea în care preferințele personale asupra unor opere se afirmă argumentat. Este tot atât de important să se cunoască și felul în care aprecierile făcute de elevi asupra stilului diferitelor genuri literare țin seama de anumiți indici estetici generali, în lumina cărora se exprimă preferințele personale și judecățile de valoare.

În dicționarul actual al limbii române literatură, literaturi, înseamnă: creația artistică în care se reflectă realitățile vieții cu ajutorul limbii, arta cuvântului; totalitatea operelor literare ale unei epoci, ale unei țări, ale unui grup social, ale unui autor.

Literatura este, în primul rând, opera de limbaj, transmițându-și limbajul codificat.

Literatura națională cuprinde:

- literatura populară;
- literatura cultă.

Literatura populară atestă prima folosire a limbii noastre ca instrument de cultură. Marele om de cultură, Nicolae Iorga susținea că ”literatura este cea mai veche și mai prețioasă operă artistică zămislită de neamul românesc”. Iar George Călinescu sublinia că “literatura este o formă care sintetizează bogăția și forța spiritualității românești”.

Literatura cultă este suma operelor artistice care au un autor. □ i de aici se poate menționa că operele literare reflectă concepția, mentalitatea și sensibilitatea unui scriitor.

1.3. Importanța lecturii în instruirea/educarea elevilor

Lectura literară are ca scop să dezvolte gustul elevilor pentru citit, să le satisfacă interesul de a cunoaște viața, oamenii și faptele lor. Lectura contribuie într-o mare măsură la îmbogățirea cunoștințelor elevilor, la formarea unui vocabular bogat și colorat, la educarea sentimentelor estetice.

Din funcția gnoseologică și cea social-educativă a literaturii beletristice, ca și a tuturor celorlalte arte, derivă și covârșitorul rol al lecturii, al cărei conținut îl formează, în primul rând, operele cele mai reprezentative din sectorul literaturii pentru copii, operele literare clasice și populare, precum și lucrări atractive din diferite domenii științifice, istorice sau literatura științifico-fantastică. Prin acest variat și bogat conținut, lectura literară contribuie la lărgirea și adâncirea orizontului cultural al elevilor, mărește înțelegerea textelor literare, formează obișnuința de a citi, creează la elevi capacitatea de a se orienta singuri spre o lectură folositoare.

Literatura pentru copii, ca și literatura în general, este o formă de cunoaștere a realității prin intermediul imaginilor artistice, aceasta folosește imaginea artistică, atât ca mijloc de cunoaștere a realității, cât și ca mijloc de influențare a cunoștinței și comportării cititorilor. Trăsătura distinctivă a artei ca formă de cunoaștere a realității în imagini artistice, ne arată generalul prin particular și individualul cu ajutorul tipizării, influențând nu numai procesele intelectuale, dar și sentimentele și voința.

În stabilirea lecturii elevilor trebuie să se țină seama de accesibilitatea cărții, în funcție de particularitățile de vârstă. Lectura în afara clasei cuprinde două categorii de opere literare:

- Opere ale unor mari scriitori, care, deși n-au fost destinate în special copiilor, pot fi citite de către copii, datorită conținutului de idei prezentat la un nivel accesibil, atractiv, cum sunt unele poezii ale lui Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, George Coșbuc, în care se descrie natura și frumusețile ei, unele legende istorice ale lui Dimitrie Bolintineanu, în care se înfățișează vitejia poporului, unele din schițele lui Ion Luca Caragiale, “Amintiri din copilărie” ale lui Ion Creangă etc.

- Opere scrise special pentru copii, ca, de exemplu: “Ursul păcălit de vulpe”, “Povestea porcului”, “Capra cu trei iezi”, “Punguța cu doi bani”, “Fata babei și a moșului”; povestirile: “Inul și cămeșa”, “Acul și barosul”, de Ion Creangă; basmele: “Călugulea”, “Prâslea cel voinic și merele de aur”, de Petre Ispirescu; basmele mitologice ale lui Alexandru Odobescu, basmul “Doi frați cu stea în frunte”; de Ioan Slavici, “Bunicul”, “Bunica”; Mihail Sadoveanu: “Dumbrava minunată”, “Făt-Frumos Măzărean”, “Ianoș Năzdrăvan”; “Sfredeluș” de Demostene Botez, sunt numai câteva opere din fondul de aur al literaturii noastre pentru copii.

O seamă de scriitori consacrați și cu o bogată experiență literară, precum Tudor Arghezi, Victor Eftimiu, Otilia Cazimir, Mihai Beniuc, Ion Pas, Nicolae Labiș, Cicerone Teodorescu au fost antrenați în crearea unor opere valoroase. □i alți scriitori, ca: Cezar Petrescu, Alexandru Mitru, Nina Cassian, Vladimir Colin etc. și-au consacrat o parte a activității lor literare, creației pentru micii cititori.

Cu deosebită plăcere și interes citesc micii școlari nenumarate opere din literatura universală, ca cele scrise de:

- frații Grimm (basmelor: “Croitorașul cel viteaz”, “Motanul încălțat” etc);
- H. Chr. Anderssen;
- Vl. Maiakovski ;
- Arcadie Gajdar (volumul “Ciuk și Ghek”);
- I. Weimberg (“Animale uriașe”, “Să știm”);
- La Fontaine (“Fabule”) ș.a.

Cartea prezintă o deosebită importanță și interes pentru elevi, copiii aflând multe lucruri despre viața animalelor și a plantelor, despre descoperirile geografice, despre evenimente istorice etc. În același timp, ele le vorbesc despre sentimente omenești, despre dragoste și ură, despre prietenie, având o mare influență asupra copiilor, deoarece cărțile citite în copilărie lasă urme adânci, impresii care nu pot fi uitate ușor.

Gândirea copiilor de vârstă școlară mică, între 6 și 10 ani, se dezvoltă de la concret la abstract, ei percep mai ușor obiectele și acțiunile, iar imaginația este mult mai reproductivă, cu o tendință de a se transforma în imaginație creatoare.

Emoțiile și sentimentele copiilor de această vârstă se manifestă spontan și viu, copiii trăiesc intens bucuriile și suferințele personajelor pozitive, trecând ușor de la un sentiment la altul. Copiii manifestă un interes deosebit pentru lumea înconjurătoare, pentru viața altor copii, pentru viața orașelor și a satelor, pentru natura înconjurătoare și viața animalelor, păsărilor etc.

În clasa a II-a, elevii urmează să fie învățați să se orienteze în structura cărții (titlu, autor, capitol), să citească unele fragmente selectate și să răspundă la întrebările învățătorului.

În clasa a III-a, elevii trebuie să se obișnuiască să noteze în caiete, titlul cărților citite, numele autorilor și ce le-a plăcut mai mult. Ei trebuie să fie deprinși să cunoască structura revistelor, să știe să redea conținutul unui articol citit, să cunoască și să-i intereseze viața oamenilor, faptele lor de eroism.

Elevii clasei a IV-a sunt deprinși să expună pe scurt conținutul cărților citite și să-și exprime atitudinea față de eroi și evenimentele descrise în ele, de asemenea, vor fi îndrumați să generalizeze conținutul mai multor texte care au aceeași temă.

În îndrumarea lecturii elevilor, învățătorul trebuie să țină seama de următoarele cerințe generale:

- să cucerească atenția elevilor pentru opera literară, potrivit cu posibilitățile lor de înțelegere;
- să recomande cărți simple ca formă și atractive în privința conținutului;
- cartea recomandată trebuie să depășească într-o oarecare măsură nivelul de înțelegere actual al vârstei cititorului, pentru a-i largi orizontul, a-l atrage prin structura imaginilor artistice mai complexe, stimulându-i astfel dezvoltarea psihică.

Lectura elevilor în afara clasei, cuprinde diverse opere deosebit de atrăgătoare pentru copii: schițe, povestiri cu caracter științifico-fantastic etc; dar un loc important îl ocupă citirea basmelor și a poveștilor, care au rămas de-a lungul timpului, lectura cea mai plăcută pentru copii.

Poveștile pot fi socotite drept adevărate bijuterii educative, având o compoziție simplă, acțiune concentrată și o profundă învățătură morală.

Legende oferă, în general, o explicație naivă, neștiințifică a fenomenelor din natură, a evenimentelor, a denumirilor geografice etc.

Basmele dezvoltă imaginația reproductivă a elevilor, mai ales prin faptul că pe baza acțiunii bogate, pe baza unor eroi bine individualizați, copiii își imaginează ceea ce nu au mai văzut niciodată, depășind astfel cadrul îngust al experienței lor personale de viață. Eroii basmelor: "Ileana Cosânzeana", "Făt-Frumos", "Zmeul" etc; sunt reproduse viu în imaginația elevilor.

În multe basme sunt evocate scene din lupta eroică a poporului, prin intermediul unor personaje care caracterizează pe cei mai buni luptători ai poporului. Acest sentiment al datoriei este calitatea cea mai de preț a eroului pozitiv al basmelor și poveștilor, cel mai puternic motiv care mobilizează voința pentru învingerea greutăților de orice fel. Personajele din basme pot fi prezentate, în primul rând, prin înfățișarea sau aspectul lor exterior, fapt care ușurează elevilor sesizarea trăsăturilor de caracter.

De exemplu, în caracterizarea lui Făt-Frumos din basmul lui Mihai Eminescu se poate porni de la aspectul exterior al acestuia: "era alb ca spuma laptelui și cu părul bălai ca razele lunii", detalii care scot în evidență frumusețea fizică a eroului, puritatea lui sufletească.

Totodată, în basme întâlnim și personaje negative, copiii vor analiza însușirile acestora în același mod. În plus, învățătorul îi va ajuta să aibă o atitudine critică față de ele, să explice de ce nu e justă comportarea unui personaj sau a altuia.

Proza noastră actuală pentru copii a îmbrățișat o tematică vastă și variată, oglindind o mare diversitate de aspecte ale vieții. Creatorii poeziei pentru copii, interpreții sentimentelor și năzuințelor poporului, au exprimat în creațiile lor, de o mare diversitate de gen și stil, teme de o incontestabilă valoare educativă.

Din scurtele relatări despre literatura noastră actuală pentru copii se poate desprinde obligația educatorilor de a cunoaște temeinic operele reprezentative și, pe baza acestora, de a îndruma lectura în clasă și în afara clasei, urmărind împlinirea sarcinilor educative ale literaturii prin adaptarea operelor recomandate chiar la preferințele și înclinațiile individuale ale elevilor.

Capitolul al II-lea

ANALIZA TEXTELOR LITERARE LA CICLUL PRIMAR

2.1. Analiza literară în studiul limbii și literaturii române

Privit în ansamblul său, procesul receptării mesajului scris urmează drumul “descoperit” și apoi parcurs în mod necesar de orice cititor, pentru a decodifica imaginile grafice și a pătrunde în înțelesurile deloc ascunse ale vorbelor așezate, nu la întâmplare, în construcții de limbă și în enunțuri, ce dau imaginea unui complex care îndeamnă la căutare și, mai ales, la găsirea unei lumi care, îți dai seama că, de fapt, nu are nici un secret. □i totuși, satisfacția aflării ei te face să nu regreti deloc efortul la care te-ai supus.

Lectura explicativă, căci aceasta este descoperirea cititorului împătimit în arta de a citi, este o îmbinare a lecturii/citirii cu explicațiile necesare pentru aflarea tainelor cuprinse în creația literară sau nonliterară.

Citirea explicativă – metoda specifică folosită la lecțiile de citire – nu este altceva decât analiza literară la dimensiunile textelor pe care le citesc elevii din ciclul primar, adaptată nivelului capacităților intelectuale ale acestora.

Ca și analiza literară, citirea explicativă urmărește, în egală măsură, analiza fondului și a formei unui text (idei, sentimente). Aceste două laturi ale analizei sunt inseparabile. Analiza formei nu poate fi un scop în sine, ci este subordonată înțelegerii textului, prin studierea mijloacelor de expresie, deci a formei, se asigură o mai bună înțelegere a semnificației conținutului.

Modalitățile prin care elevii sunt conduși spre înțelegerea mesajului unui text literar depind atât de conținutul tematic al textului respectiv, cât și de genul și specia literară în care se încadrează. Oricât de nefiresc ar părea, toate textele din manualele de citire ale ciclului primar, se încadrează, într-un fel sau altul, într-un gen și o specie literară, sau, eventual, pot să conțină pasaje, replici din genuri diferite, ori pot fi nonliterare.

De aceea, în abordarea unui text de citire este necesară cunoașterea raportului dintre autor și realitatea pe care o exprimă, a modalităților specifice de a înfățișa această realitate. Nu poate fi înțeleasă, spre exemplu, o poezie lirică, dacă nu se pornește de la ceea ce are specific o asemenea creație: exprimarea directă, de către autor, a gândurilor și sentimentelor sale. Pentru a fi înțeleasă așa asemenea operă, trebuie parcurs drumul invers pe care l-a parcurs autorul: de la imaginile artistice spre gândurile și sentimentele care le-au generat.

Chiar în ciclul primar, elevii pot fi deprinși cu o anumită metodologie în analiza și comentarea unui text literar, în general. Indiferent de specificul textului, trebuie să se descopere,

mai întâi, conținutul de idei, sentimente și apoi modalitățile de exprimare a acestui conținut. Cu alte cuvinte, investigarea unui text solicită răspuns la două întrebări: Ce exprimă, ce înfățișează autorul în opera respectivă?; Cum, prin ce mijloace exprimă acest conținut?. Răspunsurile la aceste două întrebări nu se formulează, însă, în mod succesiv, ci, mai degrabă simultan.

Dacă în formularea răspunsului la prima întrebare, referitoare la conținut nu există procedee variabile în funcție de genul literar, răspunsul la cea de-a doua întrebare este formulat în funcție de genul literar. Tocmai forma în care este îmbrăcat un anumit conținut dă nuanța specifică a genului respectiv, iar dacă această nuanță nu este cunoscută, nici conținutul nu poate fi dezvăluit în mod corect, în plenitudinea lui. Lucrul acesta este valabil mai ales în cazul textelor lirice, în general al celor cu o mare valoare educativă, care își pierd din forța lor evocatoare, emoțională, dacă nu se pornește de la dezvăluirea sensului figurat al formelor de expresie folosite de autor.

În creația lirică se are în vedere nuanțarea sau evoluția sentimentului, gradarea lui, care sunt date de imaginile artistice, iar acestea sunt realizate prin anumite procedee stilistice și prin versificație.

În cazul textelor ce se încadrează în genul epic, ideile, sentimentele, gândurile sunt purtate de personae, de faptele și de atitudinea acestora, de evenimente sau întâmplări.

Suștinând ideea introducerii elevilor din ciclul primar în analiza textelor de citire în funcție de diversitatea lor, de apartenența lor la un anumit gen sau specie literară, nu avem în vedere renunțarea la metodele specifice activității de receptare a mesajului scris. Lectura explicativă rămâne metoda care poate asigura atât dezvăluirea mesajului unui text, cât și familiarizarea elevilor cu instrumentele ale muncii cu cartea.

Componentele lecturii explicative oferă resurse multiple de valorificare deplină a conținutului unui text de citire, indiferent de genul sau specia din care face parte. Ceea ce pare deosebit este ponderea pe care o va avea, în efectuarea analizei textului, fiecare dintre elementele lecturii explicative.

Componenta principală a lecturii explicative este tocmai analiza textului pe unități, ceea ce presupune cunoașterea creației literare în intimitatea ei, prin descompunerea ei în elementele constitutive și prin studiul rolului și locul fiecăruia în structura operei. Imaginea literară este considerată o realitate polivalentă, polisemantică, ceea ce înseamnă că interpretările diverse, particulare, nu fac decât să-i sporească bogăția.

Pentru a se putea manifesta personalitatea fiecărui cititor este necesar ca acesta să dispună de capacitatea de a se orienta în textul citit, în funcție de ceea ce are particular, specific acel text atât din punct de vedere al conținutului, cât și al formei.

2.2. Lectura explicativă

Funcția instrumentală a citirii se referă la însușirea de către elevi a instrumentelor muncii cu cartea. Pentru ca aceste instrumente să fie cu adevărat operante, cel care le posedă va trebui să le poată utiliza în condițiile foarte diferite pe care le oferă expresia tipărită. Un cititor ajunge, în mod inevitabil, în fața unei mari diversități de genuri și specii literare și nonliterare.

Realitatea pe care o înfățișează o operă tipărită ia o multitudine de forme și modalități de expresie. Ea poate să apară prin faptele, cuvintele și întregul comportament al unor personaje, desfășurându-se în timp și spațiu; în multe creații literare, realitatea este oglindită prin puterea de expresie a imaginilor artistice, a unor figuri de stil cu profunde semnificații. Unele opere redau cu o mare forță evocatoare imagini și fapte ale unui trecut îndepărtat, altele cuprind realități ale zilelor noastre.

În numeroase opere, realitatea, în special din natură, este înfățișată direct, sub forma explicării unor noțiuni științifice, în altele, elementele reale se îmbină cu ficțiunea, chiar cu anticipația științifică. Unele creații sunt în proza, altele în versuri.

Ilustrările făcute mai sus, fără a epuiza marea diversitate a expresiei tipărite, sunt suficiente pentru a sublinia ideea că un cititor posedă cu adevărat instrumentele muncii cu cartea numai atunci când este capabil să le folosească în mod creator, cu discernământ, în funcție de particularitățile specifice fiecărui text. Astfel, o bună parte din creațiile tipărite, deși sunt pe deplin accesibile, nu vor fi înțelese și, ca urmare, pot fi abandonate.

Se ajunge astfel ca preferințele cititorului pentru un anumit gen de carte, de text tipărit, să fie orientate nu atât după gustul fiecăruia sau de anumite motive interioare, ci mai mult de capacitatea disponibilă pentru a folosi instrumentele muncii cu cartea, în funcție de specificul operei respective.

Tocmai de aceea instrumentele muncii cu cartea trebuie să aibă un caracter polivalent pentru a fi întradevăr eficiente.

Procesul familiarizării elevilor cu tehnicile muncii cu cartea trebuie să includă și formarea capacității de a folosi aceste tehnici potrivit genului și speciei cărora le aparține fiecare operă citită.

Această posibilitate apare concomitent cu însușirea instrumentelor muncii cu cartea și nu poate fi amânată până în momentul învățării noțiunilor de teorie a literaturii.

Elevii învață astfel de concepte în ciclul gimnazial și în special în liceu, în timp ce ei întâlnesc mult mai devreme, în lecturile lor, creații literare de mare diversitate, încă din primele clase ale ciclului primar.

Formarea capacității de a se orienta în textul citit, în funcție de specificul acestuia, este asigurată de faptul că, încă din primele clase ale școlii generale, elevii operează cu elementele lecturii explicative, deci cu instrumente ale muncii cu cartea, pe texte extrem de diferite. De fapt, ceea ce va deosebi modul de abordare a textelor de citire în funcție de specificul lor nu este metoda, care rămâne aceeași, lectura explicativă, ci ponderea diferită pe care o vor avea diversele componente ale acestei metode, în funcție de particularitățile fiecărui text.

Familiarizarea elevilor cu unele tehnici eficiente de activitate cu cartea trebuie rezolvată, prin urmare, pornindu-se de la diversitatea textelor, care este extrem de mare, și care oferă largi posibilități de a-i pune pe elevi în situația să opereze cu instrumentele muncii cu cartea în condiții diferite, în funcție de specificul fiecărui text.

În manuale și, în general, în lecturile școlărilor mici, o pondere însemnată o dețin textele cu caracter epic. În ceea ce privește conținutul lor, acesta înfățișează fie aspecte din viața copiilor sau adulților, fie momente din trecutul sau prezentul patriei etc. Firește, însuși acest conținut obligă la o tratare diferențiată a textelor respective.

În lectura preferată a elevilor există numeroase texte cu conținut istoric, înfățișând momente glorioase din trecutul și din prezentul patriei. Ele se încadrează în genul epic, dar au un specific anume, determinat de marea lor forță evocatoare. De asemenea, ele însele se diferențiază, ceea ce obligă la o tratare corespunzătoare. Astfel, unele momente din istoria patriei și a poporului nostru sunt înfățișate sub forma legendelor, alte texte istorice, realizate de maeștri ai scrisului românesc, au mare valoare artistică, presupunând o abordare specifică.

Elevii, deseori, citesc unele texte care evocă viața, activitatea și opera unor personalități marcante din istoria culturii românești sau universale. În mod firesc și aceste texte impun un anumit fel de tratare.

Textele care creează dificultăți mai mari în înțelegerea lor sunt cele care aparțin genului liric. Ele au o pondere mai mică în manualele școlare de limba și literatura română, dar valoarea lor este incontestabilă și, în ciuda dificultăților de a le aborda, aduc satisfacții deosebite. Pentru a depăși greutatea parcurgerii și analizării unui text liric trebuie să se țină seama de faptul că el exprimă gândurile, sentimentele, emoțiile autorului în mod direct, prin intermediul imaginilor artistice. Asemenea texte nu conțin o narațiune care să poată fi povestită, ci urmăresc, mai ales, cultivarea unor trăiri emoționale. De aceea analiza textelor lirice diferă de cea a textelor care conțin o narațiune. În acest caz, deși este vorba tot de texte literare, lectura explicativă se folosește într-un mod specific. Înțelegerea mesajului unui text liric cere un efort suplimentar care poate fi însă depășit printr-o abordare corectă a modului în care se face analiza și comentarea lui.

A nu-i pune pe elevi în fața unor texte lirice, în general, a nu-i învața încă din ciclul primar să citească și chiar să creeze asemenea texte, pe motiv că ar fi inaccesibile, înseamnă a-i priva de cunoașterea unuia dintre cele mai atractive domenii ale literaturii.

În formarea capacității de receptare a mesajului scris se pornește de la premisa că accesibilitatea și evitarea supraîncărcării elevilor nu exclud punerea lor în contact cu o literatură de valoare, adresată anume copiilor.

□colarii mici sunt capabili să înțeleagă și să guste o creație de un nivel artistic elevat. De aceea, analizând o opera literară destinată copiilor, nu trebuie să se recurga la schematizări, la simplificări, care o sărăcesc de tot ce este valoros, invocând caracterul ei inaccesibil. Accesibilitatea unui text pe care îl citesc școlarii mici nu este dată atât de nivelul lui artistic ridicat, de numărul figurilor de stil, cât de măsura în care problematica acestei creații se înscrie în sfera de interese ale copiilor, precum și de felul în care elevii sunt conduși, prin intermediul lecturii explicative, să-i înțeleagă sensurile. Astfel, accesibilitatea devine nu atât o chestiune de conținut, cât mai ales de metodă.

La toate acestea trebuie adăugat un adevăr care e primordial. Important este nu cantitatea de informații receptate, ci nivelul la care este realizată comunicarea, măsura în care au fost exersate tehnici de învățare prin mijlocirea cărții și altele.

Faptul că textele de citire sunt atât de variate nu trebuie să ducă la concluzia că pentru fiecare dintre ele trebuie căutată o metodă aparte, nici măcar că fiecăruia trebuie să-i corespundă o anumită structură metodică. În fond, metoda rămâne aceeași: lectura explicativă. Ceea ce apare diferit, este ponderea deosebită ce trebuie asigurată fiecărei componente a lecturii explicative.

2.3. Analiza textelor care conțin o narațiune

Cele mai multe texte accesibile elevilor din clasele primare fac parte din genul epic și, în general, nu creează dificultăți de ordin metodic.

Narațiunea presupune povestirea, relatarea, nararea unor întâmplări, a unei acțiuni la care participă diverse personaje.

Cea dintâi problemă ce trebuie rezolvată, chiar dacă elevii nu posedă noțiuni de teorie literară, este stabilirea genului literar căruia îi aparține. Acest lucru se poate face direct, fără a se recurge la vreo definiție, fără a se face apel la noțiuni de teorie literară. După o primă lectură, repetată până la însușirea sumară a conținutului, se stabilește că în textul respectiv se povestește ceva (o întâmplare, o acțiune). După aceasta se pot adresa întrebările:

- cine povestește? (autorul);
- cine săvârșește faptele, întâmplările povestite de autor? (se numesc personajele, individuale sau colective).

Așadar, studiem un text în care se povestește ceva, în care apar personaje care participă la aceste întâmplări. Autorul redă faptele săvârșite de personaje, povestind. De cele mai multe ori, el nu participă la acțiune.

Copilul poate înțelege și gusta cu mai multă plăcere textul, dacă este condus să intuiască gradația interioară acțiunii, desfășurarea mai mult sau mai puțin dramatică a acesteia. Un text literar îl atrage și îl captează pe copil, cu cât acțiunea lui este mai concentrată, este mai bine dozată și condusă către punctul culminant și deznodământ. Copilul urmărește “cu sufletul la gură” conflictul dintre bine și rău în basme, în povestiri, unde aceste două elemente contradictorii sunt mai bine conturate. Ele se bucură sincer de succesul binelui, este tot timpul alături de eroul preferat.

Există, așadar, o participare activă, determinată, s-ar putea spune, de tendința înnăscută de a dori triumful binelui. Această tendință firească a copiilor poate fi utilizată ca punct de plecare prin înțelegerea modului în care autorul unei povestiri, al unui basm sau al unei legende își organizează gradat desfășurarea acțiunii, până la punctul culminant, care, în mod firesc îi atrage cel mai mult pe copii, și apoi până la deznodământ, care dă satisfacția deplină a triumfului binelui asupra răului.

Manualele de limba și literatura română, cărțile de lectură pentru elevi oferă asemenea texte încheiate, în care are loc o desfășurare dramatică a unor întâmplări, ceea ce dă învățătorului posibilitatea de a orienta copiii pe cale intuitivă, prin intermediul textului asupra înlănțuirii logice,

gradate și deseori, dramatice a desfășurării acțiunii. De aceea, însăși organizarea interioară a textului poate deveni un instrument de lucru utilizat în vederea înțelegerii mesajului operei literare.

Numeroase texte în care apare o narațiune au un subiect încheșat, prezintă un conflict dramatic, o înfruntare între două forțe puternice, dintre care una iese învingătoare. Alte texte literare cu o reală valoare artistică prezintă, de asemenea, acțiuni cu stuctura interioară bine încheșată, ceea ce oferă învățătorului prilejul de a conduce elevii spre parcurgerea conștientă a textului literar.

Un rol de seama în înțelegerea textului epic îl are expozițiunea, care oferă cadrul natural, timpul și principalele personaje ale acțiunii, în unele texte, aceste elemente apar clar încă de la început. În alte cazuri este necesar un comentariu asupra timpului în care are loc acțiunea, pentru a se clarifica în mintea copiilor momentul istoric respectiv.

Deseori, timpul nu prezintă interes, deoarece faptele și caracterele înfățișate sunt general valabile, fiind manifestări ale unor atitudini fundamentale ale omului în fața vieții (munca, hărnicia, lenea, lăudăroșenia, minciuna etc), iar comentariul asupra expozițiunii poate fi orientat în acest sens.

Astfel, numeroase povesti, basme încep cu... ”A fost odată” , “Trăia odată, demult”. Personajele principale sunt prezentate, deseori, la început. În textul literar “Bunicul”, de Barbu □tefănescu Delavrancea, care are și nuanțe lirice, expozițiunea îl înfățișează, pictural, pe bunicul albit de vreme, cu ochii “blânzi și mângâietori” în consonanță cu întreaga desfășurare a acțiunii.

Analiza corectă a creațiilor literare presupune cunoașterea de către învățător a noțiunilor teoretice legate de organizarea interioară a unui text epic, fără ca aceste noțiuni să se transmită și elevilor.

Comentariul asupra expozițiunii unui text narativ presupune crearea premiselor pentru înțelegerea desfășurării în continuare a acțiunii, a evenimentelor. Învățătorul poate atrage atenția elevilor asupra faptului că, deseori, încă de la începutul textului, scriitorul simte nevoia să prezinte locul și timpul acțiunii, principalele personaje, cu trăsăturile lor de caracter definitorii, potrivit cărora acționează. Prin urmare, orice text narativ are, la început, un moment de mică întindere, în care se face cunostință cu timpul, cu locul și cu principalele personaje.

Intriga textului, al doilea moment al subiectului, apare ca o motivare a acțiunii ce urmează; uneori este inclusă în expozițiune. De cele mai multe ori, însă, intriga este un moment scurt al subiectului, care determină desfășurarea acțiunii și uneori chiar deznodământul. Acest moment se află, de obicei, imediat după stabilirea locului și timpului subiectului, iar determinarea lui are menirea de a orienta, în continuare, atenția elevilor asupra mersului acțiunii.

Astfel, în lectura “Vulpea bearcă”, de Alexandru Odobescu, încă din fragmentul al doilea elevii vor putea intui înțelegerea făcută între vânător și slujitorul său, satul de minciuni vânătorești, hotărât să plece și vor înțelege de ce vânătorul a ciuntit coada vulpii, în momentele următoare.

În textul “Judecata vulpii”, de Petre Ispirescu, elevii află, tot în al doilea fragment, de ce vulpea a închis șarpele înapoi în vâgăuna, după ce fusese eliberat de om. Aici se dezvăluie tocmai intriga poveștii. În felul acesta, acțiunea în sine capătă o motivare și o desfășurare logică.

Sublinierea acestui moment al subiectului unei creații literare epice, chiar pentru elevii din ciclul primar, are o importanță deosebită nu numai pentru înțelegerea textului, ci și pentru activitatea de elaborare a compunerilor cu subiecte asemănătoare, care trebuie să aibă o motivație corespunzătoare.

În textele citite de școlarii mici, desfășurarea subiectului se reduce deseori la una sau două idei principale, alteleori aceasta este mai amplă, cuprinzând mai multe momente.

Copiii de vârstă școlară preferă povestirile a căror acțiune se desfășoară în ritm alert, trepidant, realizate prin aglomerare de verbe, uneori la timpul prezent. Nu pot fi ocolite însă nici povestirile desfășurate într-un ritm lent, care au frumusețea lor, prin atmosfera calmă, alunecând uneori în descrieri, prin înclinație spre meditație.

Fiind cunoscută tendința unor copii de a trece ușor, chiar de a “sări” peste pasajele descriptive sau peste cele în care se face o analiză psihologică, fie un comentariu, este recomandabil să se insiste asupra acestor fragmente, să li se dezvăluie valențele lor estetice și afective, precum și faptul că ele ușurează înțelegerea deplină a textului.

Analiza desfășurării subiectului este orientată, în continuare, spre receptarea și înțelegerea punctului culminant, care este momentul cel mai captivant pentru orice cititor, așteptat cu mare interes de elevi; acum acțiunea atinge încordarea maximă.

Marcarea punctului culminant al unui text poate constitui un bun prilej pentru a evidenția trăsături de înaltă ținută morală ale unor personaje, trăsături verificate tocmai în acest punct de maximă încordare. Asemenea momente ale unei creații epice conțin mari resurse educative, creând maxime trăiri afective.

Astfel, în povestirea “Arcașul lui Ștefan”, punctul culminant îl constituie confruntarea dintre un bătrân arcaș moldovean, căzut prizonier la tătari, și însuși hanul tătarilor. Deși comportarea bătrânului contravenea regulilor stabilite la curtea hanului tătar, acesta este totuși impresionat de calitățile lui morale. Bătrânul, cu demnitatea caracteristică moldovenilor, refuză să îngenuncheze în fața dușmanului. Pentru el era o mare rușine să se întoarcă la ai săi învins, purtând cu el pecetea umilinței, ceea ce scoate în evidență mândria sa de a fi moldovean, curajul și demnitatea sa, cu care a câștigat stima și prețuirea celor puternici. Gestul hanului de a-l lăsa liber și

de a-l copleși cu daruri este o dovadă ca cinstea, demnitatea și curajul sunt mai puternice decât forța fizică.

În unele cazuri, punctul culminant dezvăluie resurse comice care provoacă buna dispoziție, dar care au și reale valențe educative. Astfel, acțiunea din povestirea “Vulpea bearcă” se desfășoară lent, cu nuanțe uneori dramatice către punctul culminant, marcat de bine cunoscuta replică a vânătorului: “Ce? Vrei să las vulpea bearcă? Dar mai bine mă lipsesc de tine decât să rămâie vulpea mea fără coadă”.

Deznodământul unei narațiuni nu trebuie privit doar ca “sfârșitul acțiunii”, el nu încheie activitatea de analiză a textului, ci reprezintă un prilej în plus de reflecții care creează emoții, satisfacții pentru triumful binelui, al adevărului. De aceea, discuțiile referitoare la deznodământ trebuie astfel dirijate, încât elevii să vadă în rezolvarea conflictului expresia spiritului de dreptate, ca o trăsătură esențială a personalității umane.

Deznodământul poate cuprinde sau poate fi completat cu o învățătură, o maximă, un proverb, izvorâte din înțelepciunea poporului nostru, din concepția lui sănătoasă despre viață.

La cele mai multe texte care conțin o narațiune, familiarizarea elevilor cu subiectul se face cu prilejul analizei textului respectiv pe fragmente, prin urmare, în etapa în care se parcurge una dintre componentele de bază ale lecturii explicative.

În aceste texte, ideile principale se desprind din acțiunea și comportarea personajelor. Conținutul poate fi desprins după parcurgerea integrală a textului.

- Care este ideea centrală (principală) a textului?
- Ce alte idei se mai desprind din acțiune?

În continuare, urmează analiza textului, pentru a se afla cum procedează autorul ca să poată transmite cititorului aceste idei prin înfățișarea unor momente, a unor întâmplări legate de subiectul textului, de ideea sa de bază.

Elevii vor fi orientați să observe că unele momente ale acțiunii prezintă cadrul, timpul, împrejurările în care se petrec faptele, întâmplările precum și, eventual, participanții la acestea, personajele (expozițiunea), alte momente arată cauzele desfășurării acțiunii (intiga), succesiunea evenimentelor, din ce în ce mai încordate (desfășurarea acțiunii), până când se atinge momentul cu tensiunea cea mai înaltă (punctual culminant), ultimul moment înfățișând sfârșitul acțiunii (deznodământul).

Subiectul textului care conține o narațiune este constituit, astfel, din totalitatea acestor momente dispuse într-o anumită ordine. Elevii vor fi orientați spre ordinea momentelor pentru a putea înțelege mai ușor mesajul operei și pentru a realiza apoi o expunere sistematică a conținutului textului respectiv, cu sublinierea a ceea ce are el mai semnificativ. Pe această cale,

elevii vor fi învățați să facă o expunere clară, echilibrată și gradată a conținutului unui text care conține o narațiune.

Delimitarea fragmentelor unui text epic, fără a se identifica întru totul cu organizarea interioară sau cu momentele acțiunii, poate fi realizată totuși corect. Astfel, succesiunea în timp a întâmplărilor, evenimentelor, faptelor, locul unde se petrece acțiunea, apariția sau dispariția unor personaje, relația dintre cauză și efect pot marca criteriile după care se face această operație, în cazul textelor care conțin o narațiune.

Fragmentele, indiferent de genul în care se încadrează textul, nu reprezintă o parte luată la întâmplare din acest text. Ele nu se confundă cu alineatele sau cu strofele și nu se delimitează după criterii formale. De aceea, intervenția și dirijarea atentă a elevilor de către învățător reprezintă o condiție a reușitei acestei acțiuni.

Celelalte momente ale lecturii explicative se desfășoară în continuare, cu accent simultan pe conținut și pe formele de exprimare folosite de autor.

Există și creații epice în versuri, accesibile școlărilor mici, cea mai accesibilă și în același timp, îndrăgită de școlari este fabula.

Fabula este o creație literară în versuri, în care sunt înfățișate, prin ceea ce fac niște viețuitoare, anumite obiceiuri reale (năravuri) cu referire specială la comportamentul unor oameni, în scopul de a le îndrepta. O astfel de scriere se citește și se învață ca orice povestire în care apar întâmplări, personaje.

Învățătura (morală) care se desprinde din conținutul celor povestite este așezată de cele mai multe ori la sfârșit.

O asemenea creație, pe deplin accesibilă școlărilor mici, este "Musca la arat", de Alexandru Donici. Autorul povestește, în versuri, o întâmplare din lumea unor viețuitoare, legată de muncă. Ideea care se desprinde poate fi considerată "urâtenia lăudăroșeniei cu munca altora" (este urât să te lauzi cu munca altuia). Semnificația punctului culminant constă în faptul, prezentat cu iscusință de poet, că numai prin trecerea subiectului la plural "noi" (Nu vezi că noi ne ntoarcem/ Din câmp de la arat?), musca reușește să-și atribuie meritul de a fi muncit, deși adevărul este altul.

Deznodământul fabulei conține chiar concluzia autorului, care face o paralelă între întâmplarea închipuită de el și viața oamenilor.

Personajele – alegorice (care vorbesc și se comportă ca oamenii) - se pot caracteriza ușor și tot atât de ușor se pot desprinde și mijloacele folosite de autor pentru conturarea lor (acțiune, limbaj). Modurile de expunere sunt și aici: povestirea, dialogul, comentariul.

Fără a crea fabule, unii scriitori privesc viața “celor ce nu cuvântă” ca și viața oamenilor. Ei “sensibilizează” multe aspecte din viața ființelor “tăcute”, le pătrund înțelesurile și le povestesc emoționant. Aceste opere, pe lângă finalitatea lor educativă, prin conținutul ideatic, educă și simpatia față de ființele ce nu se pot apăra și adeseori devin victime, ca în îndrăgitele creații: “Căprioara”, de Emil Gârleanu, “Veverița”, de Mihail Sadoveanu etc. Analiza lor corectă asigură însușirea capacității de a recepta mesajul transmis prin mijloace specifice, atractive către cititor.

2.4. Citirea textelor cu accente lirice

Manualele de citire precum și alte cărți de lectură cuprind un număr însemnat de texte care, fie integral, fie parțial, se încadrează în genul liric și care, datorită specificului lor, impun un mod aparte de analiză. Asemenea texte sunt lipsite de subiect - acțiune, de personaje care să întruchipeze concepții, sentimente, atitudini sau un anumit comportament. Cele mai multe dintre ele sunt în versuri și redau sentimentele și gândurile autorului, prin intermediul imaginilor artistice.

A trata aceste texte întocmai ca pe cele epice, încadrându-le în cunoscuta structură a lecțiilor de citire, înseamnă nu numai a nu valorifica depin conținutul lor educativ, ci a le face de-a dreptul inaccesibile, înseamnă a supraîncărca pe elevi.

A face împărțirea pe fragmente, stabilirea momentelor în mod arbitrar sau forțat, a face analiza fiecărui fragment ca și când ar fi vorba de acțiune, despre locul unde se petrece ea, despre personaje, a solicita elevilor să povestească ceea ce conțin aceste creații, să formuleze idei principale, întocmai ca în cazul textelor epice, a le cere să reproducă, parțial sau integral, conținutul textului înseamnă a-i pune în fața unor dificultăți de neîntrecut.

În aceste texte, sentimentele, gândurile autorului sunt înfățișate, exprimate în mod direct prin intermediul imaginilor artistice. Cum se știe, sentimentele nu se învață, nu se însușesc întocmai ca diverse noțiuni științifice: ele nu se memorează, nu se repetă la cerere, nu se povestesc sentimentele, firește, se trăiesc. Cine încearcă să povestească sentimentele acela nu va fi crezut niciodată. Pentru ca textul liric să-și îndeplinescă rolul de ecou în conștiința cititorului trebuie deschise porțile de pătrundere în semnificațiile cuvintelor, căci vorbirea poetului e un cod structurat pe câțiva factori de susținere, de fapt, pe niște cuvinte care spun altceva decât arată. De aceea, abordarea metodică a textelor lirice trebuie să pornească tocmai de la dezvăluirea modului, deosebit de exprimare a sentimentelor, de la explicarea sensului figurat al limbajului folosit de autor; accentul se pune pe realizarea, prin înțelegerea semnificației imaginilor artistice, a unor trăiri emoționale, precum și pe utilizarea apoi în contexte noi a figurilor de stil întâlnite în creația respectivă.

În cazul acestor texte analiza prin împărțirea pe fragmente este mai dificilă decât la textele care conțin o narațiune. Fragmentele nu se confundă în niciun caz cu strofele. Deseori un fragment sau un tablou, în cazul pastelurilor, poate fi alcătuit din mai multe strofe și chiar din întreaga poezie.

Stabilirea apartenenței unei poezii la genul liric se face, ca și în cazul textelor epice, în mod direct, fără nicio noțiune de teorie literară. De exemplu, în cazul unei poezii lirice populare cu conținut istoric, pe deplin accesibilă școlarilor din clasele a III-a și a IV-a, cum ar fi “Cântecul lui

Mihai Viteazul”, pentru un prim contact cu conținutul, după ce s-a citit integral poezia, se face precizarea că aici nu este vorba de vreo întâmplare, de vreo acțiune. În continuare se pot formula direct întrebările:

- Cine vorbește? (autorul, poetul anonim, poporul);
- Ce exprimă, ce arată, ce redă el? (exprimă admirația față de alesele și remarcabilele calități ale lui Mihai);

Se ajunge astfel la determinarea specificului textului: nu este vorba de înfățișarea unor evenimente, întâmplări; în această poezie sunt înfățișate sentimentele de admirație, de stimă, de prețuire și de dragoste ale autorului față de eroismul domnitorului muntean.

În ceea ce privește analiza (compoziție, imagini, procedee), forma acestei poezii impune să fie tratată în ansamblu:

- Cui i se adresează poetul? (cititorilor, ascultătorilor)

Se mai poate face constatarea că formele în care se adresează poetul anonim variază. În primele versuri interoghează, apoi ia ca martor natura. Lucrul acesta se poate face dacă permite nivelul de înțelegere al elevilor, astfel se trece direct la analiză, rămânând ca această analiză să aibe loc, eventual, la sfârșit, urmărindu-se și efectul pe care îl are asupra cititorului.

Analiza imaginilor și a procedeelelor în raport cu conținutul se poate face astfel:

- Ce realizează poetul în prima strofă? (localizarea eroului);
- Care sunt procedeele folosite?
- Repetiția, insistând asupra locului de origine:

“Auzit-ați de-un oltean,
De-un oltean, de-un craiovean
Ce nu-i pasă de sultan?”

- Interogația, care invită la meditație: “auzit-ați”?
- Expresia populară “ce nu-i pasă” exprimă atitudinea cutezătoare față de temutul sultan;
- Verbul “auzit-ați” ne pregătește să înțelegem reputația personalității evocate;
- Ce se reia și ce se introduce nou în strofa a doua?

“Auzit-ați de-un viteaz,
Care veșnic șade treaz
Când e țara la necaz?”

- Se reia interogația; se introduc cuvinte și atitudini care dezvăluie trăsăturile eroului prin procedeele: “un viteaz” (adejctiv substantivizat prin articulare) care caracterizează cuvintele din versurile următoare, simple și obișnuite, prin care se explică devotamentul eroului față de patrie.

Aceeași întrebare este folosită și în strofa a treia:

“Auzit-ați de-un Mihai
Ce sare pe șapte cai
De strigă Stambulul, vai?”

Procedee: un substantiv propriu însoțit în mod neobișnuit de articol nehotărât sugerând ideea că Mihai era doar unul din cei mulți, tot atât de viteji; un gest exagerat “sare pe șapte cai” – care exprimă bărbăția lui Mihai; numele unui oraș “Stambul” în locul numelui poporului – turcii (metonimia).

Învățătorul trebuie să știe că a creat aici, pe baza unor cuvinte care arată însușiri (epitete), procedeul exagerării unor însușiri (hiperbola) și al înlocuirii întregului cu partea (metonimia), dar totul la nivelul de înțelegere al copiilor fără rostirea măcar a denumirii acestor figuri de stil.

- Care sunt trăsăturile eroului? (neînfricarea, vitejia, dragostea de țară, demnitatea). Se poate cere copiilor să sublinieze, să rețină cuvintele caracterizante.

În partea a doua a poeziei, artistul popular ia natura ca martor al faptelor vitejești: Oltul, Dunărea, codrul de la Călugăreni. Motivarea acestui procedeu este aceea că natura a fost mereu aliata poporului nostru.

Elevii vor fi îndrumați să dea exemple. (Apele au îngreunat înaintarea dușmanului și au înghițit armatele dușmane).

“Codru este” – spune o veche cugetare românească – “frate cu românul”, el a ocrotit pe români. Procedeul stilistic folosit: cuvântul “câte” reluat arată numărul mare al înaintașilor, al bătațiilor care s-au dat. În continuare, se pot formula întrebări care să reamintească virtuțile eroului, sentimentele autorului anonim și mijloacele de exprimare reluate parțial.

- De ce poezia este intitulată “Cântec”?

Răspunsul va sublinia faptul că poezia exprimă admirația poetului față de erou; Mihai Viteazul este cântat și glorificat. Poezia mai poartă titlul de cântec și datorită muzicalității versurilor.

De asemenea, se mai poate proceda la studierea versurilor și elementelor lor fără teoretizări, în mod intuitiv. Astfel, se poate stabili numărul silabelor dintr-un vers (măsura), se pot constata finalurile de vers asemănătoare (rima), accentele și succesiunea lor la intervale egale (ritmul). În felul acesta vor fi descoperite alte surse ale muzicalității poeziei, ceea ce va permite elevilor să înțeleagă mai bine și mai clar titlul ei.

O poezie asemănătoare, atât din punct de vedere al conținutului, cât și al formei și care are aceeași idee de bază este “Cântec lui Avram Iancu”. De aceea, maniera de analiză a textului este aceeași. Singurele elemente care au note specifice sunt imaginile artistice, precum și prezența unor

versuri ce înfățișează pe Iancu și oastea sa în acțiune și care, firește, trebuie interpretate potrivit sensului lor.

“Limba noastră”, de Alexandru Mateevici, exprimă, în versuri de mare vibrație dragostea poetului față de limba română. În manualele școlare sunt prezentate selectiv un număr limitat de strofe din cunoscutele și nepieritoare versuri. Deși fragmentată, poezia rămâne unitară prin ideea pe care o exprimă. Autorul folosește imagini artistice de o mare forță de sugestie, dezvăluind admirația și dragostea pentru limba romană care este, pe rând, “o comoară”, “foc ce arde”, “numai cântec”, “doina dorurilor noastre”, “graiul pâinii”.

Analiza unei asemenea poezii, în care, în mod evident, nu este vorba de nici un fel de acțiune, în care nu apar fapte, întâmplări, personaje, impune conducerea elevilor spre înțelegerea sensului imaginilor artistice, care sunt purtătoare ale unor sentimente înălțătoare.

Expresiile “Comoară în adâncuri scufundată” cu care este asemuită limba noastră sugerează bogăția ei, amplificată mai ales de sensul pe care îl au acele “adâncuri” semnificând, în poezie dimensiunea în timp, vechimea limbii noastre.

□i pentru că admirația față de limba pe care o vorbim să capete noi valențe despre ea se mai poate spune că e: “Un șirag de piatră rară/ Pe moșie revărsată”. Dacă șiragul de piatră rară se menține în domeniul unui lucru de mare preț, “moșia” semnifică dimensiunea spațiului pe care se vorbește limba noastră, întregul pământ românesc.

La fel, în celelalte strofe ale poeziei, primul vers conține o comparație prescurtată care subliniază o caracteristică esențială a limbii noastre: “Limba noastră-i foc ce arde”, ”Limba noastră-i numai cântec”...”Limba noastră-i graiul pâinii”.

Prin urmare, analiza acestei poezii impune în primul rând, înțelegerea sensului figurat al primului vers din fiecare strofă, înțeles sugerat de comparații cu un singur termen, fiind vorba de metafore.

Comparația este întâlnită în numeroase texte din manualele școlare și din alte lecturi, iar înțelesul ei poate fi desprins cu ușurință de către elevi, fără a o defini.

Inegalabilele versuri eminesciene din poezia “Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie”, pot fi înțelese de școlar într-o manieră metodologică adecvată, accesibilă. Este bine să li se spună, înainte de analiza poeziei, că aceasta a fost scrisă de către poet la vârsta de doar 17 ani. În poezie, autorul nu prezintă întâmplări la care să ia parte diferite personaje (eroi). Gândurile și tot ce a simțit el când a creat-o sunt exprimate în mod direct prin cuvinte cu înțelesuri deosebite, care vorbesc despre frumusețea și măreția României. Analiza ei înseamnă explicarea înțelesului cuvintelor, al expresiilor, al fiecărui vers în parte: “□ara mea de glorie, țara mea de dor “ este un vers care trebuie privit în întregimea lui pentru a fi înțelese imaginile exprimate prin expresiile pe care le

conține. O țară de “glorii”, deci plină de strălucire, cu un renume cunoscut și recunoscut este pentru poet și pentru cititor o țară de “dor”. Expresia “dor” nu poate fi definită prin alte cuvinte, căci nu are sinonim, dar se poate sugera copiilor să se gândească la momente când le-a fost dor de cineva sau de ceva. În poezia lui Eminescu nu este vorba de un dor oarecare, fie el cât de semnificativ, însăși “țara” este de “dor”.

Exemplele de texte în care apar comparații și alte figuri de stil sunt multiple. Înțelegerea sensului figurat al imaginilor artistice solicită un real efort intelectual din partea elevilor, la care ei vor putea fi angajați sub conducerea învățătorului. Tocmai această înțelegere a sensului figurat al unor cuvinte reprezintă elementul cognitiv pe care se bazează trăirile emoționale, sentimentele înălțătoare de dragoste pentru limba noastră.

Analiza unor asemenea creații artistice în maniera obișnuită în care se parcurge un text care conține o narațiune, cum se mai face pe alocuri, prin împărțirea pe fragmente și prin formularea unor idei principale pentru fiecare care, de obicei, se confundă cu strofele, prin reproducerea pe cale orală, pe strofe și integrală, estompează, diminuează, dacă chiar nu anulează complet valoarea educativă afectivă, inestimabilă a versurilor și, în loc să-i apropie pe elevi de asemenea creații, îi lasă indiferenți sau îi îndepărtează de ele.

În analiza poeziei lirice se parcurge drumul invers pe care l-a parcurs poetul în creația sa: de la dezvăluirea sensului figurat al creațiilor artistice spre sentimentele care le-au sugerat. Aceste imagini sunt purtătoare, către cititori ale sentimentelor ce l-au călăuzit pe poet în realizarea creației sale.

Pentru înțelegerea deplină a operelor încadrate în poezia lirică de factură patriotică, trebuie știut că simpla emoție produsă de lectura textului crează o stare afectivă, nu și conștientizarea spre care se tinde. În analiza acestor creații trebuie să se recurgă și la textele de tip narativ studiate anterior, la cunoștințele de istorie ale elevilor. Indiferent de sursa acestora, precum și de propria lor experiență, completată cu observațiile și impresiile culese cu prilejul unor vizite la expoziții, muzee și monumente ale eroilor. Drapelele, stemele, decorațiile, inscripțiile comentate, precum și datele legate de ele vor constitui o bună bază de asociere a lor cu textul liric studiat.

O categorie de texte care fac, de asemenea, apel la resorturile afective ale personalității, sunt cele din lirica peisagistică. Având multe note comune cu textele aparținând liricii patriotice, analiza lor are, implicit, numeroase asemănări.

Creație în versuri a genului liric, pastelul este o poezie descriptivă, cu fond liric, în care se evocă un peisaj. Natura, care generează această creație, se asociază cu dragoste de viață, cu admirația pentru frumos, chiar cu patriotismul. Aceste tonalități trebuie surprinse și analizate cu aceeași subtilitate cu care au fost exprimate de poet.

Apartenența poeziei la genul liric, faptul că aici nu se povestesc întâmplări, că nu este vorba despre o acțiune, se poate stabili cu ușurință după o primă citire.

În poezia “Toamna”, Octavian Goga asociază anotimpul cu sentimental tristeții sugerat de vegetația ofilită, în lupta cu “vântul fără milă”. Pe de altă parte, din poezie se desprinde și un sentiment de simpatie pentru natura aflată sub puterea aspră a toamnei, sentiment care ni se transmite și dincolo de cuvinte.

Poezia începe cu constatarea făcută de poet, privind grădina la venirea toamnei: “Văl de brumă argintie...”.

Grădina capătă alt aspect sub învelișul de brumă care acoperă florile, asemenea unui “văl” (metaforă). Cuvântul “argintie” (epitet) indică reflexele metalice ale plantelor brumate.

Peste fondul general de reflexe metalice se desemnează în cuvinte simple, directe, “firele de lămâiță”. Aici se poate face o asociere între poezie și pictură: ambele arte redau tablouri (desen, culoare); diferă mijloacele de exprimare: în pictură se folosesc acuarela, uleiul, iar în poezie “se pictează prin cuvinte”. Continuându-se asocierea poeziei cu pictura, se realizează că, în poezie, unele cuvinte sunt folosite cu alt sens decât cel obișnuit (figuri de stil).

Poezia urmează linia unei gradații crescânde a sentimentelor, astfel dumbrava se află sub povara norilor, care în mișcarea lor greoaie își poartă plumbul. Metafora “plumbul” (comparație prescurtată) sugerează, în același timp, culoare și apăsare: culoarea dominantă este cenușiul sugerat de norii “suri”, iar apăsarea este sugerată de greutatea norilor. Mișcarea porumbului sugerează prin verbul “tremură” suferința plantelor din cauza frigului.

Efectele vântului fac să crească suferința oamenilor și a viețuitoarelor, sugerată prin câte un detaliu:

“De pe vârful șurii noastre
Smulge-n zbor cât-o șindrilă
.....
Se-ndoiesc nucii, bătrânii”.

Epitetul “bătrânii” redă dimensiunile arborilor și forța vântului care-i îndoiește. Imaginea finală, atât de plastică încât s-ar putea desena, accentuează atât atmosfera, cât și sentimentele desprinse încă de la începutul lecturii, cuvântul cel mai expresiv fiind “plânge”.

“Plânge-un pui de ciocârlie
Sus pe cumpăna fântânii.”

Aceste imagini și altele dau o evidentă notă de muzicalitate: muzica interioară determinată de glasul vântului, de diferite zgomote ale plantelor bătute de vânt, de plânsul puiului de ciocârlie.

Iar dacă după analiza unei asemenea creații cititorul rămâne cu un sentiment de tristețe, aceasta este compensată de frumusețea imaginilor pe care le crează poetul, prilej de plăcere, de admirație.

Prin introducerea în programele școlare a unor pasteluri se are în vedere atât familiarizarea elevilor cu aspecte ale naturii în diferite anotimpuri, cât și inițierea cu specificul înțelegerii modului de receptare a unei specii literare accesibile și cu o mare valoare artistică. Acest lucru se poate realiza fără nici un fel de teoretizare, doar prin angajarea elevilor la o interpretare corectă științifică, a acestei specii literare.

Unele pasteluri surprind și aspecte ale vieții, ale muncii oamenilor în anotimpul toamnei. În aceste cazuri pastelul degajă un puternic sentiment de bucurie, de voieșie, optimism.

Pentru ca elevii să nu rămână cu convingerea că toamna este doar anotimpul tristeților copleșitoare, al melancoliei când se analizează asemenea pasteluri se poate face și lectura unor versuri în care pe aceeași temă, se cântă viața, bogățiile toamnei, activitatea cu tot ce are ea mai frumos. Astfel, în pastelul alegoric "Toamna țesătoare", toamna, care este personificată, este "mândră, harnică" și "darnică", împarte oamenilor comorile sale: "în pentru ștergare", "porumb pentru coșare", "struguri de vie". Întocmai ca o femeie de țară, "pune furca în brâu", "toarce și țese/ Pânza lată-n ițe dese" și lasă pe pământ "mreji de raze argintii".

Anotimpul iernii este și el prezentat în pasteluri de o neasemuită frumusețe, pe care le întâlnesc elevii în ciclul primar. Prezentarea acestui anotimp este completată cu lectura altor pasteluri despre iarnă, care, sugerează diverse laturi frumoase, luminoase, pline de voieșie, datorită prezenței vieții, a copiilor, cum sunt: "Iarna", "Miezul iernii", de Vasile Alecsandri, "Iarna pe uliță", de George Coșbuc, "Baba Iarna intră-n sat", de Otilia Cazimir, "Sfârșitul iernii", de Vasile Alecsandri, "Iarna" de Nicolae Labiș.

Cunoscându-i pe elevi, prin dezvăluirea semnificației imaginilor artistice, spre înțelegerea mesajului unui pastel, ei își vor putea fixa în mod intuitiv trăsăturile definitorii ale acestei specii literare și, ca urmare, se vor orienta mai ușor în abordarea ei.

Există texte care înfățișează portrete realizate cu mijloacele descrierii. Un asemenea portret, în versuri, este cunoscuta creație a lui Ștefan Octavian Iosif, "Bunica". Poezia este scrisă cu atâta finețe și gingășie, încât înțelegerea mesajului ei cere cel puțin tot atâta delicatețe cât a oferit autorul.

După lectura și întrebările introductive, se poate trece la analiza imaginilor, a procedeelelor, pentru a stabili, treptat, trăsăturile personajului și modalitățile de realizare, lăsând să fie definit apoi conținutul.

Este, prin urmare, o operă în care poetul reconstituie, prin descriere un personaj și își exprimă direct stările sale sufletești de dragoste, de duiosie. La această poezie se pot analiza

versurile pentru a descoperi izvoarele unei armonii deosebite. Numărul silabelor unui vers variază între 7 și 8, ceea ce dă anumite accente melodice. Se mai poate observa, apoi, că sfârșitul versurilor se potrivește (rimează): primul vers cu al treilea și al patrulea, iar al doilea cu al cincilea etc.

Toată această străduință de a găsi cele mai frumoase mijloace de exprimare a sentimentelor sincere și nobile îl caracterizează pe poet ca artist și ca om. Cu privire la acest aspect, se poate conduce o discuție care să sublinieze câteva trăsături morale ale poetului.

Ceea ce au învățat și folosit elevii pot aplica la lectura prozei lui Delavrancea, îndeosebi a celor două portrete din „Bunicul” și „Bunica”, stabilind, asemănări și deosebiri între creațiile celor doi îndrăgiți scriitori.

Deși, în aparență, dificilă pentru școlarii mici, poezia lirică analizată în mod corect, cu accent pe dezvăluirea sensului figurat al cuvintelor, devine nu numai accesibilă, ci și preferată. Aceste poezii nu pot fi încadrate în structura obișnuită a unor lecții în care se citește un text conținând o narațiune sau orice alt text, luat la modul general. Lectura explicativă, analiza literară specifică folosită în modul cel mai firesc, în funcție de caracterul creației lirice, nu numai că nu supraîncarcă elevii, dar accesibilizează receptarea mesajului, unui asemenea gen de text, cultivându-le capacitățile necesare în acest scop. Printr-o abordare metodologică adecvată, elevii vor fi în stare ca, împreună cu mesajul transmis și receptat, să rețină, spre a fi apoi utilizate în activitatea de comunicare, atât oral cât și în scris.

2.5. Analiza textelor de proză lirică

Cele mai multe creații lirice sunt scrise în versuri. Există însă și creații în proza, în care scriitorul exprimă direct, prin intermediul imaginilor artistice, gândurile și sentimentele sale.

Descrierea este, într-o mare măsură mai mare sau mai mică, legată de genul liric. De aceea, învățătorul trebuie să-i conducă pe elevi, în percepția descrierii, astfel încât aceștia să vadă în tabloul descris nu doar un peisaj static, surprins la un moment dat, ci și un mijloc de a exprima stări sufletești, sentimente, de a impresiona. Astfel, intuirea descrierii pregătește elevii pentru înțelegerea pastelului. Descrierea realizată astfel, conține imagini care impresionează prin măreție, culoare, atmosferă, dar e lipsită de dinamismul acțiunii și, de aceea, copiii sunt tentați să ocolească aceste scrieri sau să “sară” peste pasajele descriptive din lectură, considerându-le plicticoase; ei nu sesizează modul lor în determinarea în timp și spațiu a acțiunii desfășurate epic. Nu numai ritmul textului îngreunează receptarea descrierii, ci și faptul că acesta, mai mult decât narațiunea sau dialogul, face apel la un bagaj lingvistic mai variat, mai nuanțat, un limbaj figurat, pentru înțelegerea căruia gândirea copilului este solicitată într-un grad mai mare, el nefiind încă pregătit pentru așa ceva.

Copiii de vârstă școlară mică sunt înzestrați cu o imaginație bogată, cu sensibilitate și fantezie nativă, ceea ce constituie baza psihologică pentru formarea și cultivarea receptivității artistice.

Înclinat spre intuiție prin excelență, copilul este impresionat de imaginile frumoase, de aspectele naturii prezentate în culori și nuanțe, în mod convingător și măreț ca natura însași.

Astfel, copilul nu respinge descrierea, ci numai tabloul sau peisajul descriptiv nenuanțat, palid, al cărui sens compozițional nu l-a înțeles. Pe de altă parte, școlarul mic nu face distincție între narațiune și descriere, el le confundă, iar uneori le pune sub semnul egalității, în formulări ca: “scriitorul descrie lupta dintre Făt-Fumos și Zmeu”. Confuzia este generală și de structură compozițională a operelor literare în general și în mod deosebit acelor epice, unde tehnica descrierii apare subsumată celei narative, pe care nu face decât s-o întregescă, cu parantezele de amănunt. De aceea, este necesar ca învățătorul să conducă elevii spre receptarea frumuseții descrierii, spre valorile artistice ale acesteia, spre înțelegerea ei ca mod de expunere.

Un text în care, pe fondul unei descrieri, apare o viețuitoare gingașă și iubită, este “Căprioara”, de Emil Gârleanu. Sacrificiul suprem al mamei pentru salvarea puiului este mult mai bine apreciat și emoționează mai profund atunci când moartea căprioarei este pusă alături de spendorile naturii care cheamă la viață.

Numeroase texte fie din manualele de citire fie din alte cărți transmit mesaje cu o mare valoare emoțională, afectivă care au ca temă principală frumusețile și măreția naturii. Chiar dacă asemenea creații nu pot fi introduse integral în manuale, elevii claselor primare pot fi familiarizați cel puțin cu părți, cu fragmente din astfel de creații literare.

“Drumul Oltului”, de Geo Bogza, al căru titlu sugerează pregnant conținutul operei, este un text pe deplin accesibil școlarilor mici. Elevii își pot imagina atât prin titlul scrierii, cât și prin ilustrații adecvate despre ce este vorba în text, chiar înainte de a-l citi.

După o primă citire realizată artistic, se scoate în evidență faptul că autorul vorbește despre Olt ca despre o persoană. Se aduc, în acest sens, câteva argumente: ”e nehotărât”, “se răzgândește”, “își ia tovarășii de drum” etc. Elevii vor fi solicitați să găsească și alte asemenea imagini pentru a înțelege procedeul artistic folosit de scriitor, acela de a atribui Oltului însușiri umane.

Existența unor termeni și denimiri geografice nu poate fi socotită un prilej de supraîncărcare a elevilor, deoarece acestea nu sunt un scop în sine, ci marchează cadrul natural pe care autorul l-a zugrăvit prin intermediul imaginilor artistice.

Tablourile înfățișate de scriitor pot fi marcate foarte ușor după traseul pe care-l parcurge Oltul înainte de traversarea Carpaților, printre munți, și de la ieșirea dintre munți până la vărsare. Sprijinindu-se pe aceste elemente ajutătoare, elevii vor fi stimulați să delimiteze tablourile printr-o citire efectuată în mod independent.

După o asemenea activitate pregătitoare, analiza care urmează va evidenția semnificația imaginilor artistice și procedeele folosite de autor. Dezvăluind sensul acestor imagini, învățătorul va conduce pe elevi la înțelegerea faptului că acestea exprimă sentimente de admirație și dragoste ale autorului față de patrie, față de frumusețile naturii ei și pentru ceea ce au creat mâinile vrednice ale oamenilor care trăiesc pe aceste meleaguri.

Firește, înțelegerea imaginilor artistice poate fi întărită prin prezentarea unor imagini vizuale: diafilme, diapozitive, albume cu ilustrații etc.

Capitolul al III-lea

PREDAREA ELEMENTELOR DE TEORIE LITERARĂ

3.1. Demersuri caracteristice lecțiilor de teorie literară

Opera literară se definește ca o unitate de elemente concretizate într-o formă expresivă cu existență materială. Înțelegerea relațiilor dintre părțile constitutive ale operei, pe de o parte și a semnificațiilor estetico-poetice, pe de altă parte, se realizează printr-un demers analitic, care constă în sesizarea părților constitutive ale întregului și a funcționalității. Acest demers presupune stăpânirea unui corpus de noțiuni literare care alcătuiesc instrumentul de lucru al cititorului. De aici rezultă faptul că, introducerea elevilor în înțelegerea operei literare nu este posibilă fără însușirea de către ei a noțiunilor de teorie literară.

Noțiunile de teorie și literatură, prin natura lor, comportă unele dificultăți, chiar destul de mari. Din acest punct de vedere un prim obstacol îl constituie faptul că programele școlare nu prevăd un număr suficient de noțiuni de teorie literară. Apreciem că aceste noțiuni reprezintă veritabili operatori pentru studiul literaturii. De aceea, aceste noțiuni impun maximum de claritate, ordine și precizie în predarea lor.

Problema comportă și unele considerații de ordin metodologic. Observațiile efectuate asupra modului în care sunt predate noțiunile de teorie literară ne permit semnalarea unor situații de natură să diminueze eficacitatea activității didactice în această direcție. O primă observație o constituie faptul că lecția, ale cărei conținuturi și scopuri constau în predarea/cunoașterea elementelor de teorie literară, nu se confundă cu lecția de analiză a operei literare. Ele se disting prin chiar componentele principale ce le sunt caracteristice: scopul, structura, desfășurarea, metodologia.

Astfel, scopul lecției de analiză literară a unei opere este acela de a identifica elementele componente ale unei opere respective, aprecierea lor critică tinzând în final la stabilirea valorii artistice și implicit, a locului operei literare în ansamblul literaturii naționale și universale.

Lecția de predare a unor noțiuni de teorie literară vizează relevarea trăsăturilor definitorii ale noțiunii respective (de exemplu ale noțiunii de pastel, compoziție, dramă, tragedie etc), pornind de la un text literar reprezentativ.

Scopurile diferite determină moduri diferite de desfășurare, structuri diferite ale celor două tipuri de lectii.

Caracteristica structurală a lecției de predare a unei noțiuni de teorie literară este dată de procesul logic specific aplicat într-o asemenea lecție, acela al introducerii trăsăturilor definitorii ale

speciei respective, pornind de la unul sau mai multe fapte caracteristice (fragmente de opere sau opere).

Elementele structurale ale unei asemenea lecții coincid, în linii mari, cu notele specifice ale noțiunii sau speciei literare studiate.

În consecință, demersurile caracteristice lecției de teorie literară sunt:

- contactul cu textul model - lectura explicativă a operei sau a unor fragmente, utilizată ca bază de discuții;
- identificarea notelor specifice ale noțiunii (pe care textul o ilustrează), prin conversație;
- generalizarea sau formularea definiției.

Din perspectiva orientărilor metodologice actuale, opera de artă este privită ca o totalitate organică, conținutul și forma acesteia alcătuind împreună o structură bine determinată.

Referitor la relația subiect-compoziție se poate spune că în operele epice și dramatice subiectul este un aspect sub care apare compoziția. De aceea, precizarea sensului noțiunii de compoziție este necesară pentru receptarea deplină a operei literare.

În lecția de predare a noțiunilor de teorie literară, demersul se concentrează asupra unor trăsături, particularități, folosite ca exemplu semnificativ pentru noțiunea ce se predă. Fragmentul sau opera literară invocate servesc ca materiale ilustrative, exemple tipice care sunt analizate dintr-un unghi, acela al fenomenului de teorie literară studiat.

De aceea, metoda de bază folosită în predarea noțiunilor de teorie literară este conversația în cadrul unei analize parțiale, adică îndrumarea observației și gândirii elevilor prin întrebări, pentru a ajunge să recunoască în textele discutate noțiunea sau noțiunile abordate. Acestea i se adaugă, în lecțiile de predare a noțiunilor teoriei literare comparația, clasificarea, lectura selectivă.

Dacă la acestea se adaugă și sistematizarea notelor specifice ale noțiunilor respective, într-o schiță clară, procesul de însușire temeinică a fenomenului studiat este mult mai ușurat.

Scopul predării noțiunilor de teorie literară este acela de a asigura însușirea conștientă de către elevi a unor instrumente de înțelegere și apreciere a operei literare. De asemenea, este necesar să fie evitată însușirea mecanică a acestor noțiuni. Elevii nu trebuie să devină depozite al unor definiții, ci capabili să recepteze o operă literară pe baza unor coordonate teoretice. Din această idee decurge necesitatea ca la lecțiile de teorie literară să se citească sau să se pună în discuție și alte opere sau exemple care ilustrează noțiunea predată.

3.2. Particularități metodologice privind cunoașterea structurilor narative

Povestirea are o intrigă simplă și presupune câteva personaje. Acțiunea ei are o cauzalitate de natură evenimentială (un eveniment generează o acțiune, accentul căzând pe fapte și mai puțin pe subiectul acestora) sau psihologică (o stare sufletească ce constituie punctul de plecare). După cum remarca Ovidiu Papadima, această specie evoluează “încă de la Neculce”.

Spre deosebire de celelalte specii ale epicului, ea presupune un narator și un ascultător (în nuvelă și roman relația se stabilește între narator și cititor), fapt care motivează și oralitatea stilului. Structura ei este deci determinată de specificul raportului între narator (emițător) și auditor (receptor).

Povestirea se definește ca specie a genului epic, de dimensiuni reduse, dar mai întinsă decât schița, limitată de obicei la un singur episod narat din punctul de vedere al povestitorului, acesta luând adesea parte la acțiune ca personaj. Interesul nu se concentrează în jurul personajului, ci al situației.

Este asemănătoare nuvelei, deosebindu-se de acesta prin aceea că presupune o mai mare implicare personală a naratorului în faptele relatate. Construcția ei este mai puțin riguroasă decât a nuvelei și chiar decât a schiței. Desfășurarea acțiunii este mai destinsă, mai puțin tensionată decât nuvela.

Orice povestire este o surpriză, o mărturisire, o disimulare, respectând ordinea cronologică a faptelor sau răsturnând-o, având, prin urmare, un caracter subiectiv generat de relația narator-auditor. Din aceasta decurge necesitatea ca elevul să fie condus să observe varietatea tematică a faptelor, specificându-se, în același timp, felul în care fiecare sau toate la un loc conturează un univers cu trăsături distincte, cu oameni, obiceiuri caracteristice.

Se atrage atenția asupra împletirii epicului cu liricul, a unității compoziționale și stilistice, fără a neglija profilurile umane cu individualitatea lor captivantă. Se pot face comparații cu Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Ion Agârbiceanu.

Nuvela este definită ca o creație epică în proză, cu o acțiune mai dezvoltată decât a schiței, antrenând mai multe personaje (dintre care se reliefează un personaj central) ale căror caractere se desprind dintr-o intrigă mai complexă sau dintr-un conflict puternic.

Explicarea acestei specii presupune reliefaarea anumitor caracteristici: prezintă cel mai adesea fapte verosimile, un singur conflict, intrigă riguros construită, pune accentual mai mult pe personaj decât pe acțiune, tendința spre obiectivitate. Față de povestire, nuvela păstrează o legătură mai puternică cu realitatea.

Analiza literară a unei nuvele, urmărind descoperirea structurii în individualitatea ei se axează, în mod necesar, pe o cunoaștere temeinică a textului, capabilă să sublinieze o mai mare apropiere a acestei specii de realitate, evenimentele ei ca atare, diminuarea notei subiective în favoarea celei obiective ca urmare a unui alt raport dintre narator și cititor. Discursul narativ de mai mică amploare în comparație cu romanul, nuvela surprinde momente cheie din viața unor personaje.

În analiza nuvelei este important ca fragmentele să ilustreze formația spirituală a scriitorului, concepția sa despre viață, natura obiectivă sau subiectivă a notației, încadrarea în timp și spațiu a acțiunii, comentate ca idee și stil, pentru a surprinde nota caracteristică operei și autorului, apropierea sau depărtarea de formula tradițională. Analiza textului este permanent completată cu amănunte semnificative reținute din întreaga operă.

Elevii urmează să fie îndrumați să identifice în fragment modalitatea compozițională a întregii structuri, operând comparații, asemănări sau deosebiri.

De obicei, se cere elevilor să identifice în fragment trăsăturile caracteristice nuvelei.

Romanul: discutarea romanului este îngreunată de evoluția acestei specii care și-a lărgit continuu registrul. El a devenit, în timp, cel mai fecund mod de expresie literară, cuprinzând o mare cantitate de informații, în comparație cu celelalte specii, evoluând de la o formulă la alta, câștigând mereu cititori cărora le-a oferit o lume tinzând spre complexitate.

Deplasându-se de la exteriorul faptelor de viață (planul social) spre interiorul ființei umane, structura romanescă se modifică și fascinează tocmai prin luminarea spațiului întunecat, necunoscut, tulbure.

O asemenea evoluție conduce spre renunțarea la povestire și deci, la narator, interesul scriitorului fiind captat de “surprinderea faptului uman”. Romanul se definește ca specie a genului epic, în proză, cu acțiune complexă, de mare întindere, desfășurat pe mai multe planuri, cu personaje multiple și cu intriga complicată.

Explicarea acestui gen pune în evidență următoarele caracteristici: prezintă destinul unor personalități bine individualizate, sau al unor grupuri de indivizi, cunoaște o mare varietate de forme, ocupă un loc deosebit de important în literatura modernă, bucurându-se de o largă audiență.

Vreme îndelungată romanul a fost în mod constant așezat la periferia literaturii, către genurile ”vulgare”; romanul se dovedește tipul de scriere cel mai “deschis” cu cele mai mari disponibilități. În plus, romanul reprezintă, pentru un foarte mare număr de critici, o modalitate exemplară de cunoaștere a vieții, în întreaga ei complexitate, prin intermediul literaturii.

Eficiența romanului rezidă în forța și puterea de convingere a viziunii pe care o oferă, a vocii care vorbește și, de asemenea, a acelei construcții arhitecturale care se impune prin ea însăși, relevând anumite proprietăți ale spațiului imaginar.

Cu deprinderile de lucru dobândite pe baza lecturii romanului, elevul, în clasa, în cadrul unei activități de muncă independentă poate preciza tema și mesajul romanului, precum și numărul capitolelor sau al părților acestuia. Legătura dintre ele și temă poate să facă observații privind compoziția operei.

Fragmentele selectate cu grijă trebuie să ofere cât mai multe posibilități de discutare a operei, vor fi supuse dezbaterii colective după un anumit tip de lucru individual. Elevii vor observa prin comentarea unui fragment compoziția, ideea, personajele, toate corelate cu notații privind stilul scriitorului raportate permanent la întregul roman. Insistând asupra personajelor ca rezultate ale fanteziei și artei scriitorului, legate de realitatea obiectivă, devenind reprezentative pentru un grup sau o categorie socială, subliniem ideologia și atitudinea scriitorului față de viață, de fenomene, raportul personaj – ficțiune/realitate.

Comentarea completă sub toate aspectele a fragmentelor prin raportare la întreg ne ajută să fixăm imaginea de ansamblu a romanului și originalitatea creatorului și individualitatea operei.

Aceste ore dedicate operelor epice de amploare vor fi finalizate prin câteva concluzii care să fixeze trăsăturile definitorii ale acestuia în contextul activității scriitorului, dar și al literaturii române. Urmează notarea elevilor care devine stimulent pentru ei.

3.3. Repere privind optimizarea lecțiilor de literatură română și teorie literară

Una din tendințele principale și permanente care se manifestă în conceperea și realizarea procesului didactic, oricare ar fi nivelul școlar sau disciplina de învățământ la care ne-am referit, o constituie intenția de a realiza scopurile pe care le vizează și de a obține o eficiență cât mai mare. Este în logica acțiunilor umane realizate deliberat ca acestea să se desfășoare astfel încât să conducă la atingerea scopurilor care, de fapt, le declanșează și le orientează, pe tot parcursul desfășurării lor. Acest mod de înțelegere a activităților întreprinse conștient este propriu și proceselor de instrucție și educație, dat fiind faptul că, întotdeauna ele se desfășoară în perspectiva unor scopuri și, în consecință, sub semnul eficacității.

Sub impactul ideilor privind “calitatea învățământului” se poate spune că, în vremea noastră, mai mult ca oricând, se manifestă un interes deosebit față de problematica pe care o generează tendința amintită. Ideea de calitate privește activitatea de învățământ în toate compartimentele ei, dar, în mod pregnant, procesele de instrucție și educație. În acest context, orientările promovate de didactica actuală, menite să conducă la optimizarea procesului de învățământ, privesc numeroase aspecte:

- realizarea procesului în perspectiva unor obiective bine determinate și, în consecință, conceperea situațiilor de instruire – învățare, în concordanță cu obiectivele și conținuturile predate;
- centrarea activității pe organizarea, dirijarea și sprijinirea activității de învățare, ceea ce înseamnă promovarea strategiilor bazate pe activitatea personală a elevilor, dezvoltarea relațiilor interactive, profesor/elev;
- orientarea demersurilor în direcția transformării elevului (obiect al acțiunii de instruire și subiect al propriei lui formări);
- deplasarea accentului pe valențele formative ale procesului didactic etc.

Două dintre aceste orientări se implică cel mai mult în desfășurarea lecțiilor.

a) Conceperea și realizarea procesului în perspectiva unor scopuri precis determinate derivă în recunoașterea obiectivelor pedagogice ca o categorie fundamentală a actului didactic îndeplinind multiple funcții: declanșarea acțiunii, orientarea acesteia pe tot parcursul desfășurării ei, termeni principali de referință pentru aprecierea rezultatelor și a eficacității procesului.

Toate componentele procesuale și materiale ale actului didactic sunt definite pornind de la obiectivele acestuia. Fără determinarea, cu o exactitate convenabil, a intențiilor urmărite nu poate fi conceput un demers rațional și riguros. Utilizarea covârșitoare a definirii obiectivelor procesului presupune, însă, înțelegerea lor, nu ca un scop în sine, întrucât, prin ele însele, nu conferă

eficacitate mai mare procesului. Funcțiile lor se produc numai în măsura în care devin repere în conceperea și realizarea celorlalte acțiuni pe care le comportă actul didactic.

b) A doua orientare, corelată cu precedenta, constă în conceperea și desfășurarea procesului didactic, în concordanță cu obiectivele acestuia. Realizarea procesului presupune opțiuni numeroase, dar toate motivate, adică alegerea căilor considerate ca cele mai potrivite într-o situație dată și care asigură atingerea obiectivelor stabilite. Este vorba, în acest caz, de îmbinarea a două principii, după cum subliniază profesorul Ion T. Radu și anume cel al “pertinenței finale”, a modurilor de instruire cu scopurile actului didactic și principiul “alternativelor” semnificând că este necesară analiza mai multor moduri de lucru și alegerea celui considerat cel mai adecvat.

Unii autori consideră că etapele lecției pot fi grupate în câteva categorii aflate în relație permanentă de condiționare, interferență și continuitate:

- a) informația transmisă de profesor și formularea unor întrebări problemă;
- b) dezbaterea ideilor izvorâte din lectura textului literar consemnate în fișele de studiu;
- c) concluziile învățătorului;
- d) indicațiile pentru activitatea de acasă în legătură cu problemele ce vor fi discutate în ora următoare.

În această viziune, lecția clasic structurată își pierde actualitatea, cedând locul lecției concepute pe momente sau unități de timp variabile care corespund câte unui element integrat al sistemului fluxului continuu.

Lecția de predare – învățare proiectează verigile clasice ale acesteia, într-o conlucrare permanentă în procesul de studiere a operei literare.

Eficiența orei de literatură este dată și de folosirea mijloacelor de învățământ. Alegerea materialului adecvat, precum și integrarea lui în lecție, în etapa cea mai potrivită, crează o situație de maximă tensiune emoțională.

Materialul didactic integrat în lecție ocupă doar un moment semnificativ din oră, restul timpului fiind afectat discuțiilor pe marginea mesajului transmis. El servește la rezolvarea unor noi probleme, la stimularea activității intelectuale a elevilor, oferindu-le satisfacția descoperirii unor noi cunoștințe.

Direcțiile hermeneutice devenite clasice lasă locul teoriilor lecturii propuse de Robert Scholes, pedagog american, axate integral pe procesul constituirii sensului văzut ca act predominant subiectiv. Cercetătorul american face o netă distincție între lectură, interpretare și critică, văzute ca etape distincte ale procesului unei analize textuale complete.

Lectura este acum văzută ca mod de producere a textului prin text, interpretarea, ca mod de a produce text despre text, iar critica, mod de a produce text împotriva textului.

Pedagogul american considera esențial formarea unor capacități de receptare a operelor în general și nu deprinderea unor cunoștințe despre anumite opere.

Lectura, primul moment al întâlnirii cu textul, propune cunoașterea a două tipuri de coduri: generic și cultural, dar mai ales, cunoașterea unor mecanisme pe care transformarea cuvintelor în imagini, evenimente sau situații, le presupune.

BIBLIOGRAFIE:

- Berca, I., *Metodica predării limbii române (citit-scris, citire)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971;
- Cerghit, I., *Metode de învățământ*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980;
- Cristea, S.; Dogaru, A., *Psihologie și pedagogie școlară*, ediția a II-a, Ovidius University Press, Constanța, 2003;
- Cucuș, C. (coordonator), ediția a III-a, *Psihopedagogie pentru examenele de definitivare și grade didactice*, Editura Polirom, Iași, 2009;
- Gheorghe, A.; Sârbu, M., *Metodica predării teoriei literare la ciclul primar, clasele a III-a și a IV-a*, Editura Gheorghe Alexandru, Craiova, 2004;
- Marin, V., *Teoria literaturii*, Editura Athos, București, 1996;
- Molan, V., Peneș, M., *Metodica desfășurării orelor de expunere-compunere la ciclul primar*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983;
- Țerdean, I., *Didactica limbii și literaturii române în învățământul primar*, Editura Corint, București, 2008